

جایگاه توسعه اجتماعی ایران در راستای سند چشم‌انداز

آئیژ عزمی^۱

(تاریخ دریافت ۸۷/۴/۱۵ - تاریخ تصویب ۸۷/۶/۱۰)

چکیده

نیاز به پیشرفت از جمله عوامل مؤثر در توسعه است و تلاش برای تأمین این نیازها موجب می‌شود که کشور به سمت توسعه سوق یابد. در این راستا ترسیم دورنمایی از توسعه کشور ضرورت دارد. سند چشم‌انداز در ایران همین نقش را داشته و دارای ارکان اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی است که ضرورت اهداف اجتماعی و فرهنگی آن با توجه به رویکردهای خاص فرهنگی و اجتماعی انقلاب اسلامی مشخص می‌باشد. در این راستا و برای رسیدن به توسعه اجتماعی روش‌هایی چون مهندسی فرهنگی به عنوان یک مفهوم سیستمی از فرهنگ، در کنار تلاش‌ها برای گسترش یک جامعه مبتنی بر دانایی محوری از مسایلی است که می‌تواند تحقق یک جامعه توسعه‌یافته از منظر اجتماعی و فرهنگی را ممکن سازد. در این بین نقش آموزش و نهادهایی چون مطبوعات و صدا و سیما برای ارتقای فرهنگی و اجتماعی جامعه الزامی بوده که در شرایط نبود فرهنگ مطالعه در کشور می‌تواند تا حدودی خلأهای موجود را پر نماید. در این راستا باید بر برخی از موانع موجود در اجرای تحقق توسعه اجتماعی در جهت رسیدن به اهداف سند چشم‌انداز فائق آمد که از آن جمله می‌توان به ورود خرده فرهنگ‌های جدید و مدها و تکنولوژی‌های جدید که ممکن است با باورهای سنتی جامعه سنخیت نداشته باشند، اشاره نمود. در انتها پیشنهاد می‌شود تا سندهای بخشی در زمینه‌های مختلف اجتماعی چون جامعه اخلاقی، مردم‌سالاری دینی و... تدوین شود.

واژگان کلیدی: سند چشم‌انداز، توسعه اجتماعی، مهندسی فرهنگی، جامعه مبتنی بر دانایی.

مقدمه

تلاش برای توسعه‌یافتگی روستاها از ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی مورد توجه نظریه‌پردازان و سیاستگذاران کشورهای مختلف بوده است. در این راستا ضرورت تدوین برنامه‌های بلندمدت در برخی از کشورها احساس می‌شده است تا بر آن اساس بتوان حرکت کشور به سمت توسعه بالاخص توسعه اجتماعی را ترسیم نمود. این مقوله در کشور ما نیز مورد توجه قرار گرفت و چه در قبل از انقلاب و چه بعد از آن برنامه‌های متعددی در چارچوب برنامه‌های هفت ساله و همچنین پنج ساله تدوین گردیده که آخرین مورد آن سند چشم‌انداز توسعه سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ایران است. ما در این مقاله به دنبال آن هستیم تا چالش‌های توسعه اجتماعی ایران را در راستای تحقق توسعه اجتماعی برای رسیدن کشور به اهداف سند چشم‌انداز بیست ساله در بخش اجتماعی به جهت تدوین الگوی اجتماعی مناسب شهری و روستایی که در خور نظام جمهوری اسلامی است، ترسیم نماییم. در ابتدا به بررسی مفهوم سند چشم‌انداز و اصول آن و نقش آن در توسعه اجتماعی در این فرایند پرداخته می‌شود.

این مقاله به دنبال پاسخی برای این سؤال کلی است که

- جایگاه توسعه اجتماعی ایران در راستای سند چشم‌انداز چیست؟

و سؤالات زیر را هم به عنوان سؤالات فرعی مدنظر دارد:

- رویکردهای سند چشم‌انداز چیست؟
- مفهوم توسعه اجتماعی چه می‌باشد؟
- چالش‌های پیش روی تحقق توسعه اجتماعی برابر با اهداف سند چشم‌انداز چیست؟
- ابزارهای موجود جهت مقابله با این چالش‌ها چه می‌باشد؟

مفهوم چشم‌انداز

«چشم‌انداز عبارتست از ارایه یک تصویر مطلوب و آرمان قابل دستیابی که منظر و دورنمایی در افق بلند مدت، فراروی مدیریت عمومی جامعه قرار می‌دهد و دارای ویژگی جامع‌نگری، آینده‌نگری، ارزش‌گرایی و واقع‌گرایی است. چشم‌انداز ملی، دستیابی به منافع ملی و اجرای

قانون اساسی را مدنظر داشته و در پی انگیزه برای همه ملت از پیر و جوان، شهری و روستایی و قشرها و آحاد مختلف جامعه است و ایجاد فرهنگ عمومی و مثبت‌اندیشی با حفظ وحدت اجتماعی و یکپارچگی ملی از پیامدهای آن است» (رضایی و مبینی‌دهکردی، ۱۳۸۵: ۶۵).
برای درک بهتر چشم‌انداز بهتر است که تفاوت‌های آن را با مفاهیمی شبیه به آن که گاه مترادف با این مفهوم به کار گرفته می‌شود، مقایسه کنیم.

الف- تفاوت چشم‌انداز با راهبرد

در فرایند تصمیم سه متغیر مطرح است: فرصت‌یابی، راهبردسازی و چشم‌انداز آفرینی. در فرصت‌یابی باید شرایط با اطمینان شناخته و در کوتاه مدت ارزیابی بشود. در تصمیمات راهبردی شرایط نامطمئن اما قابل پیش‌بینی است و در تصمیمات چشم‌انداز آفرین شرایط در بلند مدت ناپیوسته و غیر قابل پیش‌بینی است (میرشاه‌ولایتی و کرامت‌زاده، ۱۳۸۵: ۱۳۵-۱۱۷).

ب- تفاوت چشم‌انداز با پیش‌بینی و آینده‌نگری

«پیش‌بینی ارزشیابی یک روند با درجه‌ای از احتمال است که در طول یک دوره معین و خاص اتفاق می‌افتد. به عبارتی پیش‌بینی، روشی است که در آن وضعیت موجود به دقت بررسی شده و بر اساس امکانات، قابلیت‌ها و فرصت‌های موجود، تصویری از آینده ترسیم می‌شود. سه عامل بروز خطا که پیش‌بینی را از رویکرد مبتنی بر چشم‌انداز متمایز می‌سازد به شرح زیر است:

۱. داده‌های نادرست توأم با مدل‌های بی‌ثبات
  ۲. اتکای مفرط به کمیت سنجی و بسط و گسترش روندهای گذشته به آینده
  ۳. تبیین آینده در پرتو گذشته
- آینده‌نگری فرایندی است که در آن تصویری از وضع مطلوب و آرمانی در نظر گرفته و توانایی‌ها و قابلیت‌های لازم برای رسیدن به آن ایجاد می‌شود. به عبارت دیگر، در روش پیش‌بینی، فرد ایستاده و به آینده نگاه می‌کند و حال، ترسیم‌کننده آینده است. در حالی که در روش آینده‌نگری، فرد در آینده نشسته و به حل نارسایی‌های حال برای رسیدن به چنین آینده‌ای می‌اندیشد (رضایی، ۱۳۸۴: ۲۴-۲۳).

» در افق این چشم‌انداز، توسعه ایران چنین ویژگی‌هایی خواهد داشت:

- توسعه‌یافته، متناسب با مقتضیات فرهنگی، جغرافیایی و تاریخی خود، متکی بر اصول

اخلاقی و ارزش‌های اسلامی، ملی و انقلابی، با تأکید بر مردم‌سالاری دینی، عدالت اجتماعی، آزادی‌های مشروع، حفظ کرامت و حقوق انسان‌ها و بهره‌مندی از امنیت اجتماعی و قضایی.

- برخوردار از دانش پیشرفته، توانا در تولید علم و فناوری، متکی بر سهم برتر منابع انسانی و سرمایه اجتماعی در تولید ملی.
- امن، مستقل و مقتدر با سامان دفاعی مبتنی بر بازاریابی همه‌جانبه و پیوستگی مردم و حکومت.
- برخوردار از سلامت، رفاه، امنیت غذایی، تأمین اجتماعی، فرصت‌های برابر، توزیع مناسب درآمد، نهاد مستحکم خانواده، به دور از فقر، تبعیض و بهره‌مند از محیط زیست مطلوب.
- فعال، مسئولیت پذیر، ایثارگر، مومن، رضایت‌مند، برخوردار از وجدان کاری، انضباط، روحیه تعاون و سازگاری اجتماعی، متعهد به انقلاب و نظام اسلامی و شکوفایی ایران و مفتخر به ایرانی بودن.
- دست یافته به جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه آسیای جنوب غربی (شامل آسیای میانه، قفقاز، خاورمیانه و کشورهای همسایه) با تأکید بر جنبش نرم‌افزاری و تولید علم، رشد پرشتاب و مستمر اقتصادی، ارتقاء نسبی سطح درآمد سرانه و رسیدن به اشتغال کامل.
- الهام‌بخش، فعال و مؤثر در جهان اسلام با تحکیم الگوی مردم‌سالاری دینی، توسعه کارآمد، جامعه اخلاقی، نواندیشی و پویایی فکری و اجتماعی، تأثیرگذار بر همگرایی اسلامی و منطقه‌ای بر اساس تعالیم اسلامی و اندیشه‌های امام خمینی (ره).
- دارای تعامل سازنده و مؤثر با جهان بر اساس اصول عزت، حکمت و مصلحت (سایت ایران، ۱۳۸۵:۱۴۰۴).

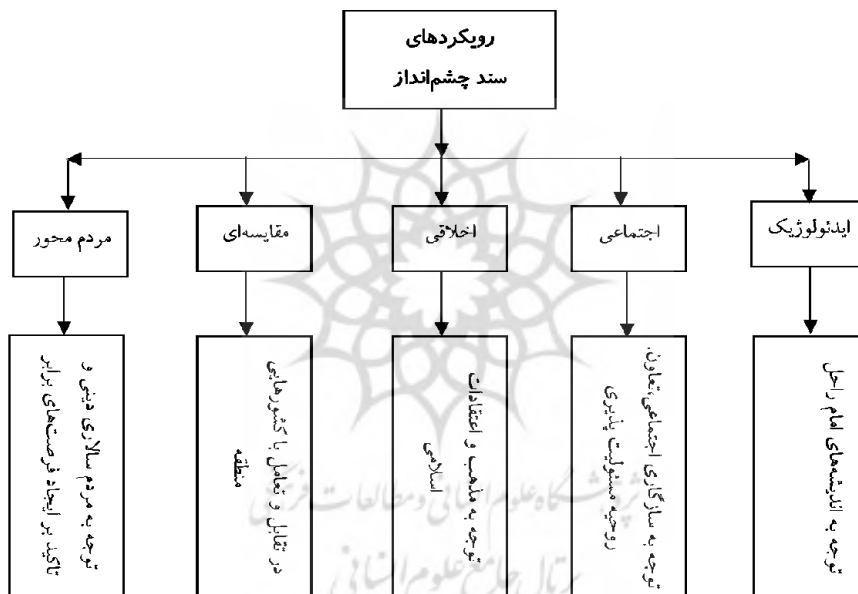
در سال ۱۳۷۸ بحثی تحت عنوان افق آینده در دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام آغاز شد. در این مسیر روشن شد که مفهومی در برنامه‌ریزی و مدیریت‌های کلان در جهان تحت عنوان چشم‌انداز راه پیدا کرده است، پس از آن که این موضوع خدمت مقام معظم رهبری مطرح گردید، ایشان این مسأله را یک حلقه مفقوده راهبردی تعبیر و به مجمع تشخیص مصلحت نظام ابلاغ کردند که چشم‌انداز بیست ساله آینده کشور را ترسیم کند. طی یکسال با کمک گروه‌های

زیر این چشم‌انداز تدوین شد:

- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی دولت جمهوری اسلامی
- گروه تدوین استراتژی توسعه صنعتی کشور وابسته به وزارت صنایع و معادن
- گروه کارشناسی چشم‌انداز در دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام (مبیینی دهکردی، ۱۳۸۵)

این سند دارای رویکردهایی است که در نمودار شماره ۱ مشخص می‌شود:

نمودار شماره ۱- رویکردهای سند چشم‌انداز

این رویکردها

- ۱- مقایسه‌ای است؛ زیرا تأکید آن بر مقایسه ایران با دیگر کشورها به طور مثال رسیدن به سطح اول توسعه منطقه است.
- ۲- اجتماعی است؛ زیرا در آن توجه زیادی به مؤلفه‌هایی چون فعال، مسئولیت‌پذیر، ایثارگر، مؤمن، رضایت‌مند و ... شده است. همچنین در آن به روحیه تعاون و سازگاری اجتماعی اشاره شده است.

- ۳- اخلاقی است؛ زیرا توجه به معنویات و مذهب و اعتقاد اسلامی در جهت رسیدن به جامعه اخلاقی مورد توجه قرار گرفته است.
- ۴- ایدئولوژیک است؛ زیرا در آن تأکید به پیروی از اندیشه‌های محوری امام راحل (ره) است که نقطه تمایز آن با دیگر حکومت‌های اسلامی در منطقه است.
- ۵- مردم محور است؛ زیرا برخلاف بسیاری از کشورهای منطقه تأکید آن بر گسترش دموکراسی است.

توسعه اجتماعی

میردال در تبیین مفهوم توسعه، عوامل زیر را به عنوان توسعه مطرح نموده است که عبارتند از:

۱. عقلانیت
  ۲. بهبود نگرش‌ها و نهادهای موجود
  ۳. توسعه و برنامه‌ریزی توسعه
  ۴. وحدت ملی
  ۵. افزایش بهره‌وری
  ۶. استقلال ملی
  ۷. افزایش سطح زندگی
  ۸. دموکراسی برای توده مردم (میینی دهکردی و دیگران، ۱۳۸۵: ۹۷-۹۶)
- تعریف واژه «اجتماعی» هم متفاوت است. اگر از رهیافت تمامگرایانه بخواهیم واژه «اجتماعی» را تعریف کنیم، می‌توان آن را به هر چیزی که مرتبط با مردم و جامعه باشد، اطلاق کرد که البته تعریفی گسترده است. رهیافت دیگر جهت تعریف «اجتماعی» به نام رهیافت باقیمانده مشهور است که طی آن «اجتماعی» به هر چیزی گفته می‌شود که اقتصادی نباشد که در آن صورت مفهوم اقتصادی باید مشخص شود (کان یرس، ۱۳۸۰: ۴).
- همان‌طور که از بیان این مفاهیم مشخص است، رکن مهم توسعه، تأثیرات اجتماعی آن است که به صورت فردی یا جمعی دارای تأثیر است؛ لذا ضرورت دارد که توسعه اجتماعی به عنوان یکی از ابعاد مختلف توسعه مورد بحث و بررسی قرار بگیرد.
- «توسعه اجتماعی در پی ایجاد بهبود در وضعیت اجتماعی افراد یک جامعه است که برای تحقق چنین بهبودی در پی تغییر در الگوهای دست و پاگیر و زاید رفتاری، شناختن و روی آوردن به

یک نگرش، آرمان و اعتقاد مطلوب‌تری است که بتواند پاسخگوی مشکلات اجتماعی باشد. ملاحظه می‌شود که توسعه اجتماعی در قیاس با مفاهیمی چون توسعه اقتصادی و رشد اقتصادی حوزه وسیع‌تری را در برمی‌گیرد» (ازکیا، ۱۳۷۹: ۱۹).

چالش‌های تحقق اهداف سند چشم‌انداز در راستای توسعه اجتماعی

الف - ایست‌گرایی

با آن که دگرگونی اجتماعی، ذات زندگی اجتماعی است، جامعه‌ها یا دست کم گروه‌هایی از جامعه‌ها معمولاً نه تنها از دگرگونی اجتماعی استقبال نمی‌کنند، بلکه در برخی موارد در مقابل آن به مقاومت نیز می‌پردازند که بدان ایست‌گرایی گویند. دلایل آن شامل موارد زیر است:

۱. گروه‌های اجتماعی دارای امتیاز، این تغییرات را به زیان خود می‌بینند؛
۲. کارهای اعتیادآور سهل و ساده‌تر از تغییر است؛
۳. بسیاری از مردم بالاخص سالمندان، اکنون و آینده را به زیان خود دیده و به گذشته پناه می‌برند؛
۴. اختراعات در آغاز ناقص و کم سودمند هستند و ذهن را نمی‌توانند به خود جلب نمایند؛
۵. نوآوری‌ها، هزینه‌ها و دشواری‌های تازه‌ای به همراه می‌آورد؛
۶. تمایل به تعدیل وسایل قبلی وجود دارد تا با مقتضیات زمان هماهنگ شود. پذیرش یک نوآوری جدید، مشکلاتی با خود به همراه دارد (برن و کوف، ۱۳۴۹: ۴۰۳-۳۹۸).

ب- جهانی شدن

«تعریف جهانی شدن بر اساس بازسازی مکان، زمان و فضا که به دنبال خود بحران‌های متعددی از جمله هویت و معنا را در پی داشته است، بازگوکننده تعبیر جدیدی از این پدیده به شمار می‌رود که در نوع خود در تاریخ بشریت بی‌سابقه بوده است... گرچه جهانی شدن را در طول تاریخ در قالب مذاهب، مکاتب، رویکردها و ایدئولوژی‌های گوناگون مشاهده کرده‌ایم، ولی ریشه جهانی شدن کنونی را باید در ظهور سرمایه‌داری و متعاقب آن حدوث تحولات شگرف تکنولوژیک، اقتصادی و ارتباطی جستجو کنیم، در حالی که فن‌دالیته دارای فضایی محدود و بسته و اصولاً درون‌گرا بود، ولی بر عکس ماهیت سرمایه‌داری برون‌گرا بوده، به گونه‌ای که بقای آن شدیداً به تسخیر بازارها، صدور کالا و سرمایه، تهیه مواد خام و نیروی کار ارزان و رقابت

بستگی داشته است» (قوام، ۱۳۸۴: ۱۳).

جهانی شدن می تواند در جامعه منجر به نتایجی گردد که از آن جمله اند:

۱. از خود بیگانگی فرهنگی که در آن افراد هویت فرهنگی خود را فراموش می کنند؛
۲. شکاف طبقاتی، اجتماعی و اقتصادی که منجر می شود به اینکه افرادی به جهت امکانات مادی، اقتصادی و یا سیاسی بر دیگران برتری و یا کشورهایی به جهت شرایط خاص سیاسی، نظامی و اقتصادی بر دیگران استیلا یابند؛
۳. اضمحلال فرهنگی، بالاخص در خرده فرهنگ ها که توسط فرهنگ مهاجم، باورها و اصول یک فرهنگ نابود می شود؛
۴. تضاد بین نسل ها بین سالمندان و جوانان در پذیرش یا عدم پذیرش مفاهیم نو در عرصه جهانی شدن؛
۵. کمرنگ شدن اخلاق با ورود تکنولوژی های جدید، ماهواره و اینترنت که از مظاهر جهانی شدن هستند؛
۶. فروپاشی معنویت که با پررنگ شدن مفهوم فرهنگ غربی و کمرنگی مفاهیم دینی و مذهبی صورت می گیرد.

ج- پایین بودن سطح سواد

بعد از انقلاب اسلامی با گسترش نهضت سوادآموزی، تلاش های زیادی در زمینه گسترش پوشش آموزشی و کاهش بی سوادی صورت گرفت که در خور تحسین است، اما در شرایط فعلی هنوز تا رسیدن به مرز سواد کامل و ریشه کنی بی سوادی راه زیادی هست، بویژه که همان طور که از جدول شماره (۱) برمی آید در حدود بیست و سه درصد از جمعیت بالای شش سال بی سواد هستند، از طرفی فاصله بین سواد در شهر و روستا تفاوت فاحشی را نشان می دهد که می تواند ناشی از نبود امکانات و .. باشد. تفاوت نسبتاً محسوسی بین زنان و مردان باسواد وجود دارد که جای بسی تأمل دارد. باید در نظر داشت که تلاش در جهت هرگونه ارتقای سطح اجتماعی در راستای توسعه اجتماعی از مدارس شروع می شود و ارتقای اجتماعی جمعیت باسواد، بسیار راحت تر از ارتقاء قشر بی سواد آن است.

جدول شماره (۱) میزان سطح سواد به تفکیک جنسیت و سکونت شهری و روستایی (۱۳۸۵)

عنوان شاخص یا نماگر	واحد	مقدار/تعداد
جمعیت کل کشور	هزار نفر	۷۰۴۷۳
درصد باسوادان در جمعیت ۶ ساله و بیشتر	درصد	۸۴/۶۱
درصد مردان باسواد در جمعیت ۶ ساله و بیشتر	درصد	۸۸/۷۴
درصد زنان باسواد در جمعیت ۶ ساله و بیشتر	درصد	۸۰/۳۴
درصد باسوادی در مناطق شهری	درصد	۸۸/۹۳
درصد باسوادی در مناطق روستایی	درصد	۷۵/۰۹

مرکز آمار ایران (سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵) سازمان ثبت احوال کشور

د- نابرابری اجتماعی

چه از دید کثرت‌گرایانه و چه از دید رقابت‌گرایانه اگر به مقوله نابرابری‌های اجتماعی بنگریم، نابرابری همواره مورد انتقاد بخش‌هایی از جامعه بوده است بالاخص از طرف کسانی که در رده‌های پایین سلسله مراتب اجتماعی قرار دارند؛ هر چند که در بسیاری از کشورها سعی شده تا از طریق تغییرات رادیکالی - مانند برخی انقلاب‌های کمونیستی - این نابرابری‌ها کاهش پیدا کند. با توجه به ایدئولوژی حاکم بر ایران و نفی این گونه تغییرات، باید استراتژی‌های دیگری را برای کاهش نابرابری‌ها در راستای تحقق اهداف سند چشم‌انداز دنبال نمود.

۵- مدرنیسم

«در علم جامعه‌شناسی ماکس وبر، کارل مارکس و امیل دورکیم نظریه پردازان مدرنیته هستند. مدرنیته در اندیشه آن است که رابطه افراد با دیگران و جامعه‌شناسان را با ارتقای سطح فردگرایی ارگانیکی از نو شکل بدهد. بدین‌سان باید مدرنیته را ترکیبی از جامعه صنعتی، سطح بالایی از شعور فردگرایی و آستانه بالای قدرت سیاسی و اجتماعی در پذیرش دموکراسی دانست. این شاخص‌های کیفی را می‌توان نمادی از جامعه مدرن نامید» (علاقبند، ۱۳۸۴: ۲۰).

به لحاظ تحلیلی فرایند اصلی که بر مدرنیزاسیون حاکم است، تمایز ساختاری فزاینده است. مثلاً تمایز مدرن بین کار و زندگی خانوادگی به واسطه تفکیک فعالیت‌های ابزاری مردان و

فعالیت‌های عاطفی زنان. در حوزه خانواده نیز تمایز می‌تواند در روابط بین شخصی باشد، تا آنجا که روابط اجتماعی به طور فزاینده‌ای رسمی، سرد و معمولی‌اند. مردم کم در مناسبات اجتماعی جمعی شرکت می‌کنند و بیشتر منفردند. می‌تواند این تمایز می‌تواند در نقش‌های اجتماعی باشد که شامل تخصصی‌تر شدن فعالیت‌های اجتماعی می‌شود. این تمایز را می‌توان در جهان‌گرایی مشخص نمود چرا که جامعه چنان گسترده شده است که داوری در خصوص مردم، دیگر بر حسب رابطه خاص با خودشان غیر ممکن شده است. جوامع مدرن بیشتر بر موفقیت مادی تأکید می‌کنند تا بر حسب توانایی و قابلیت برای ارزش معنوی (واترز، ۱۳۸۱: ۷۳-۶۹).

البته این به معنای رد مدرنیسم نیست، چرا که جامعه رو به رشد امروز نیاز دارد که به روابط و مناسبات، به شکلی نو بنگرد، ولی تغییر در آموزه‌های آن ضرورت دارد. هر چند که گذار از مدرنیسم و حرکت به سوی پست مدرنیسم هم امروزه به یک رویکرد جدید بدل شده است که باید توجه داشت که در مفهوم پست مدرنیسم نیز عدم توجه به پایبندی‌های اخلاقی از جمله مسایل و معضلات آن می‌باشد. در سند چشم‌انداز توسعه، توجه به اخلاق و آموزه‌های دینی تأکید زیادی شده است که ضرورت دارد به آن‌ها توجه شود.

ابزارهای پیش‌روی توسعه اجتماعی در جهت تحقق اهداف سند چشم‌انداز

بعد از بیان چالش‌هایی در جهت تحقق اهداف چشم‌انداز در بعد توسعه اجتماعی، ضرورت دارد به ابزارهای برنامه‌ریزان جهت حل این چالش‌ها نیز اشاره کنیم.

الف - مهندسی فرهنگی

«فرایند تجدد در ژاپن در سده گذشته با جابجایی تکنولوژیکی سنتی سر بر نیاورد. بر عکس، ترکیب ماهرانه‌ای از تکنیک‌های جدید با مهارت‌های درون‌زا و پیوند تکنولوژی‌های سنتی و جدید و سرمایه‌گذاری روی خرد تجربی مردم که طی سال‌ها اندوخته شده بود، به کار گرفته شد. صنعتی‌شدن ژاپن ابتدا توسط دولت و با سرمایه‌های آن و به نفع کل کشور سازمان یافته و ترتیب داده شد. این دقیقاً مقابل کاری بود که در کشورهای غربی انجام گرفت. در این کشورها صنعتی‌شدن توسط شرکت‌ها و سرمایه‌گذاری خصوصی و برای کسب منافع شخصی انجام گرفت. رهیافت اولیه ژاپن به صنعتی‌شدن اگرچه ممکن است در نظر غرب عجیب باشد ولی مطابق با ارزش‌های کنفوسیوسی جامعه بوده است که بر اساس آن‌ها، مصالح جمع - که در این

مورد، دولت اعمال نظر می‌کرد- بر مصالح فردی تقدم دارد» (یونسکو، ۱۳۷۶: ۲۸).

به تجربه ثابت شده که فرهنگ‌ها می‌توانند عامل توسعه یا ضد توسعه باشند. شاید عمده دلیل توسعه مردم ژاپن فرهنگ کار و کوشش مداوم آن‌ها باشد که توسط دولت در آن‌ها ایجاد شده است. مهندسی فرهنگی می‌تواند و این قابلیت را دارد تا برخی از ضعف‌های هر فرهنگی را که به طور طبیعی در آن فرهنگ وجود دارد، بازسازی کند و آن را مطابق با پیشرفت و توسعه سازد. لذا در جهت اهداف توسعه‌ای سند چشم‌انداز توجه به این ابزار ضرورت دارد.

مهندسی فرهنگی، سامان دادن مؤلفه‌های همگرای فرهنگ در یک کلیت منسجم و هدفدار است که شاکله آن رفتار و نگرش فردی و اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. مهندسی فرهنگی یک فرایند است و از سیستم تبعیت می‌کند. مؤلفه‌های همگرای فرهنگ در یک کلیت توحید می‌یابند. در صورت وجود مهندسی فرهنگی، مؤلفه‌های واگرای فرهنگی کنار گذاشته می‌شود و تکلیف سیستم با آن‌ها مشخص است (صادقی، ۱۳۸۶: ۳۴-۳۳).

مهندسی فرهنگ به مفهوم تحول، نوسازی و مطلوب سازی سیستم فرهنگی با تحقق اهداف فرهنگی مطالعه شده است (محمدی و محمدی، ۱۳۸۶: ۴۷-۴۶)

یک سری چالش‌های فرهنگی وجود دارد که در راستای تحقق سند چشم‌انداز باید با کمک مهندسی فرهنگی برای آن راه حلی پیدا نمود که عبارتند از:

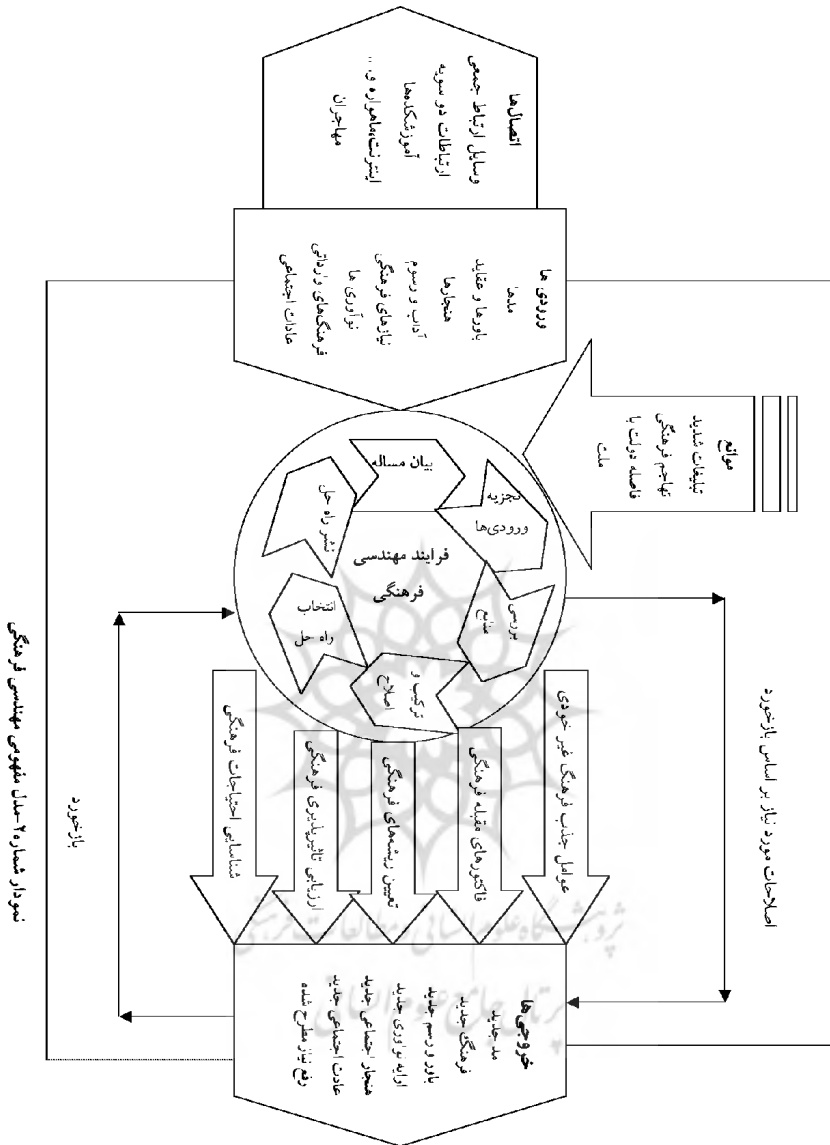
۱. عدم اطلاع برخی مدیران، برنامه‌ریزان و کارگزاران دولتی از نقش فرهنگ در تحقق سند چشم‌انداز؛
۲. نفوذ و تأثیر آموزه‌ها و دکترین‌های مدرنیستی همچون لیبرالیسم، سکولاریسم، اومانیسم، ناسیونالیسم و راسیونالیسم^۱ افراطی در ارزش‌ها و باورهای بنیادی جامعه و انحراف در مسیر حرکت به سوی تحقق رسالت‌های سند چشم‌انداز؛
۳. شفاف نبودن رسالت‌ها و ابعاد آن در عرصه‌های مختلف جامعه و عدم توافق میان نخبگان، مجریان و صاحب‌نظران حوزه و دانشگاه در مفاهیم، نظریه‌ها و رویکردها؛
۴. منفعل شدن حوزه تولید فکر و گسست حوزه کارشناسی و برنامه‌ریزی کشور با ارزش‌های فرهنگی؛
۵. الهام‌بخشی عناصر فرهنگی غرب؛

۱- سیستم فکری که عقل و استدلال عقلی را مقدم بر هر چیز جهت کشف حقیقت می‌داند.

۶. تناقض میان رسالت‌ها، اهداف و وسایل فرهنگی در مسیر تحقق چشم‌انداز(نادری فارسانی، ۱۳۸۵: ۳۱۸-۲۹۵).

با توجه به این که گفته شد، مهندسی فرهنگی یک مهندسی سیستمی است و فرهنگ را در تعریف ارایه شده یک سیستم در نظر گرفتیم، پس می‌توان مدلی مفهومی و سیستمی از نظام مهندسی فرهنگی ترسیم نموده و موانع، ورودی‌ها، اتصال‌ها و خروجی‌های این نظام را ترسیم نمود. این مسأله در نمودار شماره (۲) ترسیم شده است.

در این مدل مشخص است که با تأثیر منابع اطلاعاتی مختلف نظیر رسانه‌ها، یک مد یا یک نوآوری فرهنگی وارد محیط اجتماع شده؛ از این جا است که مهندسی فرهنگی با جایگزین و گلچین کردن اجزای مثبت و طرد بخش‌های منفی آن می‌تواند در جهت توسعه اجتماعی گام بردارد. بازخوردهای تولید شده از فرهنگ نهایی حاصل از مهندسی فرهنگی می‌تواند موجب اصلاح و تغییر کارکرد مهندسی فرهنگی شود که این امر موجب پویایی بیشتر آن می‌گردد. در این بین موانعی وجود دارد که باید در جهت کاهش آن‌ها اقدامات ضروری صورت بگیرد.

ب- توسعه مبتنی بر دانایی

«به تعبیر ال‌گور، دانش چکیده اطلاعات است که گاهی اوقات از تخمیر فکری آن خرد یا معرفت متولد می‌شود. در ادبیات هوش مصنوعی، داده‌ها مواد خام هستند و اطلاعات، چستی آنچه که آرایه شده (یعنی داده‌ها) هستند. در واقع به تعبیر شانون (بنیانگذار نظریه اطلاعات در دهه ۱۹۳۰م). اطلاعات همان کاهش عدم قطعیت‌ها هستند و نهایتاً دانش چستی و چگونگی آنچه

بازنمایی شده (یعنی اطلاعات) هستند. استان دیویس و جیم بوتکین از نگاهی درونی موضوع را نگریسته و اطلاعات را همان داده‌های مرتب شده طبق الگوهای معنادار بیان می‌کنند و دانش را به عنوان کاربرد یا استفاده کاربردی از اطلاعات معرفی می‌نمایند (میرزا امینی، ۲).

دیدگاه‌های مختلف پیرامون توسعه مبتنی بر دانایی

الف - دیدگاهی که محدوده دین و علم را جدا فرض کرده و منکر سرپرستی علم بوسیله دین است و سرانجام تنظیم امور اجتماعی بشر را به عهده عقل و حس واگذار می‌کند.
ب - دیدگاهی که محدوده‌ای برای دین و علم تعیین می‌کند، ولی آنها را از یکدیگر جدا فرض نمی‌کند و رشد علم را تحت سرپرستی دین لازم می‌داند و شاخصه توسعه را عقل تابع وحی می‌داند.

با توجه به رویکرد دین‌مدارانه و تأکید بر اخلاق، معنویات و دیدگاه‌های اسلامی دیدگاهی که در عین تعیین محدوده برای دین و علم، آنها را از هم جدا نمی‌داند مورد نظر تدوین‌گران سند چشم‌انداز بوده است. هدف از این نگرش رساندن جامعه به سمت یک جامعه مبتنی بر دانایی بوده است. این مسأله را در فصل چهارم برنامه چهارم توسعه می‌بینیم. چنانکه در ماده ۸۶ دانش و فناوری و مهارت به عنوان اصلی‌ترین عوامل ایجاد ارزش افزوده در اقتصاد نوین مطرح شده است. همچنین در ماده ۸۸ تأکید شده است که باید بازار محصولات مبتنی بر دانایی محوری و دانش بنیادی توسعه یابد (سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، ۱۳۸۴: ۸۰-۶۵). عوامل مختلفی می‌توانند باعث رشد دانایی در یک جامعه شوند که عبارتند از:

الف- آموزش

افزایش سطح تحصیلات در جامعه می‌تواند منجر به رشد دانش و آگاهی در جامعه بشود. ریشه‌کنی بی‌سوادی و بالا بردن سطح متوسط تحصیلات از مواردی است که باید در جهت تحقق دانایی محوری در جامعه مورد توجه قرار گیرد.

ب- گسترش فرهنگ مطالعه در کشور

کتاب و کتابخوانی از جمله مواردی است که گویای میزان سطح اطلاعاتی جامعه است. متأسفانه در ایران میزان مطالعه کم می‌باشد، این موضوع را می‌توان در پایین بودن شمارگان کتاب به وضوح مشاهده نمود. در جدول شماره ۲ این مسأله مشخص شده است. اگر شمارگان کتب

منتشر شده را بر تعداد عناوین تقسیم کنیم، متوسط تیراژ هر کتاب در حدود ۴۲۸۴ نسخه می‌شود که بسیار کم می‌باشد.

جدول شماره (۲) - شاخص‌ها و نماگرهای فرهنگی (۱۳۸۵)

عنوان شاخص یا نماگر	واحد	مقدار/تعداد	درصد تغییر نسبت به سال قبل
تعداد عناوین کتاب‌های منتشرشده	عنوان	۵۱۳۴۷	۱/۱
تعداد شمارگان کتاب‌های منتشرشده	میلیون نسخه	۲۲۰	۲/۳
تعداد عناوین کتاب‌های ترجمه‌شده	عنوان	۱۰۸۰۰	-۸/۷
تعداد شمارگان کتاب‌های ترجمه‌شده	میلیون نسخه	۴۴	۰۰۰
تعداد عناوین کتاب‌های تألیف‌شده	عنوان	۴۰۵۵۰	۴/۰
تعداد شمارگان کتاب‌های تألیف‌شده	میلیون نسخه	۱۷۶	۰۰۰
تعداد کتابخانه‌های عمومی	باب	۱۷۰۵	۰۰۰
تعداد اعضای کتابخانه‌های عمومی	هزار نفر	۱۰۷۰	۰۰۰
تعداد کانون‌های فرهنگی هنری	باب	۳۰۰۰	۲۸/۹
مساجد در پایان سال			
تعداد سینماهای فعال	سینما	۲۱۸	۰۰۰
تعداد سینماهای غیر فعال	سینما	۲۱۴	۰۰۰

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (رویت شده از پایگاه سازمان آمار کشور)

ج- صدا و سیما

با توجه به سطح پایین مطالعه و نرخ بی‌سوادی بالغ بر ۱۴ درصد، نقش صدا و سیما در بالا بردن دانش جامعه و حرکت به یک جامعه دانامحور اهمیت می‌یابد. بالاخص که پوشش صدا و سیما، گسترده بوده و می‌توان روی تأثیر آن در جامعه حساب ویژه‌ای باز نمود. گسترش برنامه‌های آموزشی نقش مهمی را می‌تواند در این زمینه ایفا نماید.

د- بروشورهای اطلاعاتی

در بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته، توزیع و پخش بروشورهای علمی جهت آگاهی‌های عمومی در مباحث متنوع اجتماعی، فرهنگی و... جایگاه ویژه‌ای دارد که در این زمینه می‌توان برنامه‌هایی را جهت ارتقای فرهنگی جامعه مهیا نمود.

آسیب‌شناسی سند چشم‌انداز در تحقق توسعه اجتماعی

۱. نبود شاخص در سند چشم‌انداز

در سند چشم‌انداز، بارها از تحول فرهنگی و رسیدن کشور به سطح توسعه‌ای مطلوب (نظیر قدرت اول منطقه‌ای شدن و برخورداری از چه سطح از تأمین اجتماعی و...) اشاره شده است ولی مشخص نیست که رسیدن به چه سطحی، گویای این نوع از توسعه است. در حقیقت اهداف کیفی بیان شده‌اند و نه کمی.

۲. عدم تعریف مفاهیم مطرح شده

مفاهیمی چون مسئولیت‌پذیری، روحیه ایثار مؤمن، رضایت‌مند، برخوردار از وجدان کاری، انضباط، روحیه تعاون و سازگاری اجتماعی و... به چه معنا است. آیا این روحیه‌ها اکنون در جامعه ما وجود ندارد و آیا قرار است که به این مؤلفه‌ها برسیم؟ به چه جامعه‌ای ایثارگر، دارای وجدان کاری و... می‌گویید؟ در سند بهتر بود که تعاریفی در این باره لحاظ می‌شد.

۳. مقایسه‌ای بودن

منظور از کشور اول منطقه چیست؟ یعنی ما باید در تمامی مسایل موجود کشور اول باشیم؟ مثلاً در تولید نفت آیا امکان رسیدن به کشور عربستان از نظر تولیدی وجود دارد، و به فرض چنین امکانی آیا معقول است؟ اگر این چنین نیست، وزن هر کدام از عوامل موثر در توسعه چقدر است؟ اصولاً عوامل اقتصادی مهم‌ترند یا عوامل اجتماعی؟ جایگاه مفاهیمی چون مردم‌سالاری دینی در این بین چیست؟

نتیجه

در این مقاله اشاره شد که توسعه اجتماعی یکی از اهداف سند چشم‌انداز است و در این راستا ارتقای سطح اجتماعی مردم از اهمیت زیادی برخوردار است. سند چشم‌انداز به عنوان یک سند بالادستی قرار است تا تمامی مسیرهای توسعه را مشخص نماید. هدف از این سند رساندن کشور به سطح اول منطقه با در نظر گرفتن چارچوب‌های علمی، اخلاقی و معنوی رایج در جامعه است. اشاره شد که این سند، یک سند مقایسه‌ای، اخلاقی، ایدئولوژیک و پایبند به اصول و معارف اسلامی است و این موارد از نقاط تمایز دهنده آن با سندهای دیگر توسعه‌ای در کشورهای دیگر منطقه و جهان است. جهت تحقق اهداف سند چشم‌انداز در رسیدن به توسعه اجتماعی در افق ۱۴۰۴ موانعی وجود دارد که از آن جمله می‌توان به سطح پایین سواد و دانش در جامعه و ورود فرهنگ‌های بیگانه به کشور اشاره نمود که در این راستا ابزارهایی در دست برنامه ریزان وجود دارد، نظیر مهندسی فرهنگی که با کمک سازمان‌ها و نهادهای مربوطه می‌تواند زمینه‌ساز یک تحول فرهنگی و اجتماعی در کشور شود. در ضمن، توسعه اجتماعی جامعه منوط به بالا بردن سطح دانش مردم است که تلاش برای رسیدن به یک جامعه مبتنی بر دانایی می‌تواند در تحقق این هدف مفید باشد. گسترش این جامعه دانایی محور وابسته به بکارگیری ابزارهای فرهنگی مختلف برای بالابردن سطح مطالعه و دانش افراد است؛ ابزارهایی مانند روزنامه، کتاب و ... که متأسفانه استفاده از آنها در جامعه پایین است. در ادامه تأکید شد که صدا و سیما و سازمان‌های مختلف نقش بسزایی در این زمینه می‌توانند ایفا نمایند و در نهایت اشاره گردید که عواملی چون نداشتن مقیاس، مقایسه‌ای بودن و عدم تعریف مفاهیم اجتماعی مطرح شده از جمله آسیب‌های این سند می‌باشد که باید بدان توجه داشت.

پیشنهادات

۱. توصیه می‌شود همان طور که سازمان‌های بخشی و وزارتخانه‌ها در راستای اهداف سند چشم‌انداز اقدام به تهیه سند توسعه‌ای آن بخش در محدوده خود کرده‌اند، درباره توسعه اجتماعی و مفاهیمی چون مردم‌سالاری دینی، ایجاد جامعه اخلاقی و ... سندهای توسعه‌ای مطابق با اهداف سند چشم‌انداز تدوین گردد.
۲. پیشنهاد می‌گردد که با گذشت هر سال میزان تحقق اهداف در راستای سند چشم‌انداز در تمامی بخش‌ها بیان شود و دلایل تحقق و عدم تحقق بیان شود.

۳. بسیاری از مفاهیم بدون شاخص بوده و مقایسه‌ای است که ضرورت تعریف آن الزامی است.

منابع

- علاقیند، مهدی (۱۳۸۴)، *عواملین مدرنینه در یاران*، مجله اینترنتی فصل نو، شنبه اول دی ۱۳۸۴
- میرزا امینی، محمدرضا، *چشم‌انداز بیست ساله مناطق روستایی کشور*: اندیشه‌گاه شریف.
- برن، آگ و کوف، نیم (۱۳۴۹)، *زمینه جامعه شناسی*، ترجمه. ا.ح. آریان پور: انتشارات دهخدا.
- کان یرس، داین (۱۳۸۰)، *رهنمودهایی در زمینه تحلیل‌های اجتماعی برای برنامه‌ریزی توسعه نواحی روستایی*، ترجمه ایروانی، هوشنگ و دربان آستانه، علیرضا، جزوه دانشگاهی پردیس کشاورزی دانشگاه تهران.
- واترز، مالکوم (۱۳۸۱)، *جامعه سنتی جامعه مدرن-مدرنینه مفاهیم انتقادی*، ترجمه انصاری، منصور، انتشارات نقش جهان.
- یونسکو (۱۳۷۶)، *فرهنگ و توسعه-رهیافت مردم شناختی توسعه*، ترجمه فاضلی، نعمت‌الله، و فاضلی، محمد، سازمان چاپ و انتشارات سازمان فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ازکیا، مصطفی (۱۳۷۹)، *جامعه‌شناسی توسعه*، انتشارات کلمه.
- سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور (۱۳۸۴)، *لایحه برنامه چهارم توسعه اقتصادی و اجتماعی*، بخش اول-رشد اقتصاد دانایی محور در تعامل با اقتصاد جهانی: انتشارات سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور.
- رضایی میرقاعده، محسن و مبینی دهکردی، علی (۱۳۸۵)، *ایران آینده در افق چشم‌انداز*، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- رضایی، محسن (۱۳۸۴)، *چشم‌انداز ایران فردا*، انتشارات اندیکا.
- قوام، سید عبدالعلی (۱۳۸۴)، *جهانی شدن و جهان سوم، روند جهانی شدن و موقعیت جوامع در حال توسعه در نظام بین الملل*، مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- مبینی دهکردی، علی و هاشمیان اصفهانی، مسعود (۱۳۸۵)، *شناخت محیط ملی-اولویت‌های توسعه بخش‌ها در مناطق مختلف ایران*، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
- صادقی، سمانه (۱۳۸۶)، *مفهوم شناسی مهندسی فرهنگ و فرهنگی و ضرورت آن*، همایش مهندسی فرهنگ؛ ضرورت‌ها و راهبردها، آبان ماه ۱۳۸۶.
- فرشادفر، عزت‌الله، *مدل‌سازی اسلامی مبتنی بر دانایی*؛ مقالات پنجاه و یکمین نشست رؤسای دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی و فناوری، همایش توسعه مبتنی بر دانایی.
- میرشاه‌ولایتی، فرزانه و کرامت زاده، عبدالمجید (۱۳۸۵)، *چشم‌انداز از مفهوم تا فرایند*، مجموعه مقالات همایش ملی سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴.

- مبینی دهکردی، علی (۱۳۸۵)، **چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۲۰ ساله آینده**، سومین نشست از سلسله سخنرانی‌های انجمن علمی دانشجویی ترویج و آموزش کشاورزی-عنوان سخنرانی: متدولوژی تدوین برنامه ۱۴۰۰- چهارشنبه ۱۳۸۵/۲/۲۰.
- محمدی، راضیه و محمدی، فاطمه، **مهندسی فرهنگ به منزله پست مدرنیسم اجتماعی در عصر تکنوکراسی و نقش و اهمیت دانشگاه آزاد اسلامی در فرایند تکوین آن**، همایش مهندسی فرهنگ؛ ضرورت‌ها و راهبردها، آبان ماه ۱۳۸۶.
- نادری فارسانی، سیاوش (۱۳۸۵)، **تهدیدها و چالش‌های فرهنگی در مسیر تحقق اهداف سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی**، مجموعه مقالات همایش ملی سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴.
- سایت ایران ۱۴۰۴ (۱۳۸۵)، سند چشم‌انداز بیست ساله جمهوری اسلامی ایران، قابل دسترسی از <http://www.irane1404.com/NDetail.aspx?NewsID=40&TopicID=10&TypeID=8>
- سازمان آمار کشور (۱۳۸۵)، شاخص‌ها و نماگرهای فرهنگی، قابل دسترس از <http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/sci/sci.gozide/sci.shakhesha/sci.gozida>
- مرکز آمار ایران (سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵)، قابل دسترس در <http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/sci/sci.gozide/sci.shakhesha/sci.gozida>